

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ, НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК 373(091)(477.82-25)

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2026-1-23>**Білик Вікторія,**

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії,
Волинський національний
університет імені Лесі Українки,
bilyk.viktoria@vnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1788-6704

Малеончук Галина,

кандидат історичних наук, доцент,
декан факультету історії, політології та національної безпеки,
Волинський національний
університет імені Лесі Українки
maleonchuk.galyna@vnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-5078-4622

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОСВІТИ У ЛУЦЬКУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ ст. (НА ПРИКЛАДІ ОДНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ)

У пропонованому дослідженні показано процес формування системи середньої освіти в Луцьку упродовж тривалого часу. Зокрема, вперше прослідковано становлення і розвиток одного навчального закладу і його реорганізацію в різних суспільно-політичних умовах. Відображена історія заснування у місті чоловічої прогімназії (гімназії) за часів Російської імперії, а також відслідковано, як на її базі вже в часи Другої Речі Посполитої функціонувала Луцька українська гімназія. Було встановлено, що формування системи освіти на Волині загалом, і в Луцьку зокрема, відбувалося в складних суспільно-політичних умовах. У ХІХ ст. наші території перебували у складі Російської імперії, влада якої, намагаючись слідувати тогочасним тенденціям, наслідуючи європейські держави, але з великим запізненням, почала формувати власну систему освітніх закладів. Як цей процес відбувався, добре ілюструє історія заснування у 1890-х рр. та діяльності чоловічої прогімназії (згодом реорганізованої у гімназію). Створення цього закладу розтягнулося на роки через зволікання влади, особливо центральної, яка вважала, що для Луцька навчальний заклад типу гімназії не потрібний, натомість тут варто було б створити робітниче училище. Однак, гімназія таки була створена. Під час Великої війни її евакуювали до Курської губернії. Після повернення у 1918 р. до Луцька, гімназію очолив Іван Власовський. Відомий і досвідчений педагог, представник української інтелігенції, скориставшись нагодою, ініціював створення на базі цього закладу української гімназії. Луцька українська гімназія в суспільно-політичних умовах Другої Речі Посполитої стала осередком української культури. Розроблявся план по її розбудові, але 1939 р. усе змінив. Нова радянська влада 1 грудня закрила Луцьку українську гімназію. У будинку, де вона діяла, була відкрита Луцька педагогічна школа Волинської області. Радянська влада добре розуміла, що для утвердження своєї ідеології потрібні надійні і правильні вчителі.

Ключові слова: гімназія, Луцьк, Луцька українська гімназія, прогімназія, Друга Річ Посполита, Російська імперія, системи освіти.

Ключова роль освіти у формуванні у населення певних суспільно-політичних та культурних поглядів не потребує доведення. Одним із шляхів утвердження впливу та ідеології тієї чи іншої влади завжди були освітні заклади, як такі, де з ранніх років в учнів можна формувати певний світогляд. Таким чином, розвиток системи освіти, організація і діяльність навчальних закладів різного рівня і типу не просто відображають розвиток освіти в місті, регіоні, державі, але й яскраво показують, як у тій чи іншій державі влада використовувала освітні заклади й їхню діяльність як механізм встановлення і зміцнення своєї ідеології. Методи і способи не залежали від місцевості, тому на прикладі одного навчального закладу Луцька спробуємо прослідкувати не лише процес його утворення і реорганізації, але й показати, як у різні періоди часу існуюча на той момент влада опікувалася навчальними закладами і дбала про поширення освіти.

Варто зауважити, що традиційно в українській історіографії дослідники, спеціалізуючись на певній історичній тематиці, дотримуються також і відповідних хронологічних меж. Це стосується й питання розвитку освіти, бо цей процес традиційно розглядається або ж в імперську добу (XIX – початок XX ст.), або ж в міжвоєнний період (1914–1939 рр.). Отож, у контексті дослідження нашого питання стосовно періоду другої половини XIX ст. звернемо увагу, наприклад, на роботи дослідниці Валентини Шандри, яка вивчаючи історію Київського генерал-губернаторства, не оминає у своїх роботах й культурно-освітню сферу. Зокрема, в одній із своїх монографій у співавторстві з О. Аркушею дослідниця окреслює особливості ставлення імперської влади до окремих спільнот, їхньої мови, культури, традицій, освіти тощо (Шандра В., 2022).

Однією з найбільш відомих дослідниць міського життя у XIX ст. є Олена Прищепка, низка досліджень якої присвячена культурно-освітньому розвитку міських поселень Правобережної України. Авторка, зокрема, розглядає особливості формування культурного і освітнього простору міст і містечок Правобережжя в означений період. Дослідниця приходиться до висновку, що саме навчальні заклади у містах були головним компонентом культурного середовища (Прищепка О., 2014). Вивчаючи функціонування навчальних закладів у волинських містах, О. Прищепка також торкається розвитку бібліотечної справи на Волині і акцентує увагу на ролі бібліотек у поширенні книжок в освітньо-культурному просторі волинських повітових містечок (Прищепка О., 2012). Авторка також наполягає на тому, що гімназії, як зразки середньої освіти, відіграли важливу роль в освоєнні культурного середовища волинських міст і наповненні його змістом (Прищепка О., 2016). Стверджується, що освітні заклади поряд із громадськими організаціями та закладами культури були у волинських містечках XIX ст. місцем, де розгорталися міжкультурні комунікації етнічних, релігійних, станових спільнот (Прищепка О., 2023). Щодо дослідження освітніх процесів у Луцьку та на Волині в міжвоєнний період, зауважимо, що серед найновіших робіт маємо монографію луцьких авторів Г. Малеончук та А. Шваба про суспільно-політичний, культурний та економічний розвиток міста в означений період. Окремий розділ присвячений саме освітнім закладам Луцька (Шваб А., 2022). Історію волинського шкільництва у Другій Речі Посполитій вивчає Ю. Крамар (Крамар Ю., 2019). Автор розглядає питання національного шкільництва, зокрема функціонування єврейських навчальних закладів (Крамар Ю., 2018). Стосовно висвітлення історії становлення заявленого луцького освітнього закладу зауважимо, що свого часу була спроба показати умови відкриття чоловічої прогімназії (гімназії) (Білик В., 2010). А міжвоєнний період історії цього закладу частково відображений у розвідках волинських краєзнавців (Карабін Н., 2007).

Таким чином, у сучасній історичній науці і краєзнавстві відсутні праці, які б дали можливість порівняти умови становлення і розвитку освіти в регіоні в різних суспільно-політичних умовах. Саме це і стало визначальним при виборі теми запропонованого дослідження.

Отже, метою пропонованої роботи є спроба авторів на підставі аналізу архівних матеріалів та наукової літератури на прикладі одного навчального закладу показати, як у Луцьку відбувалося становлення середньої освіти і порівняти особливості цього процесу в умовах Російської імперії та Другій Речі Посполитої.

Реформа освітньої галузі в Російській імперії розпочалася ще в середині 1860-х рр. Як відомо, в 1864 р. були видані відповідні Положення та Статут, які передбачали створення, реорганізацію та визначали правила функціонування початкових та середніх навчальних закладів. Вони підпорядковувалися та могли фінансуватися різними відомствами, установами, церквою, приватними особами. Але більшість цих закладів перебувала у відомстві Міністерства народної освіти.

Починаючи з 1880-х рр. російська влада прагнула ввести обов'язкову загальну освіту для дітей віком 8–11 років. 18 березня 1880 р. Міністерство народної освіти видало кураторам навчальних округів спеціальне розпорядження, згідно з яким у кожному місті й повіті мав бути створений проєкт мережі навчальних закладів відповідно до потреб того чи іншого населеного пункту. Саме за таких обставин у Луцьку розпочалася історія створення закладу середньої освіти¹.

На засіданні 24 серпня 1882 р. Луцька міська Дума прийняла рішення про необхідність відкриття в Луцьку гімназії. Повіреним в цій справі члени Думи одноголосно обрали одного із своїх колег Казимира Вікентійовича Корвін-Піотровського. В грудні 1883 р. відбулася зустріч К. Корвін-Піотровського з куратором Київського навчального округу Голубцовим і його радником. Повірений Луцької міської Думи виклав причини необхідності відкриття гімназії чи прогімназії у Луцьку, а також завірив куратора, що міська Дума зобов'язується виділити приміщення і щорічно перераховувати на утримання навчального закладу 3 тис. рублів. Основні кошти, на які мала відкритися і утримуватися гімназія, були пожертвовані свого часу доктором медицини Іваном Лернетом (Білик В., 2010, с. 144–145).

Опікунами фондушу І. Лернета були призначені луцько-житомирський римо-католицький єпископ Козловський і граф Фелікс Вікторович Чацький. Між Луцькою міською Думою, зокрема її повіреним К. В. Корвін-Піотровським, а з 1884 р. – Григорієм Миколайовичем Беляєвим, і опікуном Лернетівського фондушу Ф. В. Чацьким зав'язалося активне листування. Треба зазначити, що граф виявив неабияку завзятість і всіляко сприяв відкриттю навчального закладу у Луцьку².

На утримання гімназії щорічно виходило 11 тис. рублів (9 тисяч – з фондуку Лернета та 3 тис. – від міської Думи). Цих коштів було недостатньо, тому Луцька міська Дума оголосила серед мешканців міста збір коштів на відкриття гімназії. На березень 1884 р. пожертви зробили близько двох сотень осіб. Найбільшими жертводавцями були К. В. Корвін-Піотровський (1000 рублів) і Г. М. Беляєв (500 рублів). Ще тринадцять осіб пожертвували від 150 до 50 рублів кожен. Інші пожертви детально не зафіксовані, тому можемо припустити, що вони були значно менших розмірів. Крім цього, 2/3 членів Луцького єврейського товариства прийняли рішення, окрім особистих внесків, зробити загальну пожертву «с доходів луцького коробочного сбору» у розмірі 4 тис. рублів сріблом³.

29 лютого 1884 р. Луцька міська Дума прийняла постанову про передачу під гімназію приміщення тоді вже закритого монастиря бригіток (будинок біля костелу Св. Петра і Павла). Але на той час в лівому крилі цього приміщення розміщувались поліцейський відділок, поштово-телеграфна контора, квартири її працівників. Тому було вирішено, що під гімназію будуть облаштовувати праве крило будівлі.

Тим часом повірений міської Думи в цій справі Г. М. Беляєв при підтримці графа Ф. В. Чацького представив куратору Київського учбового округу клопотання про відкриття гімназії у Луцьку, а також розроблений проєкт облаштування 4-класної прогімназії, з подальшою її реорганізацією в 8-класну гімназію. Відповідно до російського законодавства цей проєкт мали затвердити Міністерство внутрішніх справ, Міністерство юстиції, Міністерство народної освіти і Міністерство фінансів. 19 травня 1886 р. вся документація була передана міні-

¹ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 821. Арк. 1–2.

² ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 5–40.

³ Там само. Арк. 33 зв.

стру внутрішніх справ. З листа графа Ф. В. Чацького до луцького міського голови за вересень 1887 р. дізнаємося, що майже за півтора року справа з місця не зрушилася і документи не були затверджені жодним з міністерств. 13 вересня 1887 р. міський голова отримав листа від куратора Київського учбового округу, в якому той повідомляв, що виносив питання про відкриття в Луцьку прогімназії на розгляд Міністерства народної освіти. Клопотання не було затверджене. Пояснення було таке: більшість мешканців Луцька – міщани, які не мають потреби давати своїм дітям гімназійну освіту, а тому в гімназії не буде необхідної кількості учнів. Міністерство вважало за доцільніше відкрити у Луцьку реальне училище – промислове (технічне) або сільськогосподарське, яке б давало учням якусь професію⁴. Луцька міська Дума мала висловити з цього приводу свою позицію. Судячи з листа графа Ф. В. Чацького Г. М. Беляєву (березень 1888 р.), Дума зволікала з прийняттям рішення. І лише в жовтні 1888 р. Луцька влада дала свою згоду на відкриття в місті технічного училища.

З цим рішенням Ф. В. Чацький звернувся до Міністерства народної освіти. Відповідь надійшла в червні 1889 р. Міністр освіти повідомляв, що міністр фінансів відмовився виділити на відкриття навчального закладу 6 235 рублів, яких ще не вистачало. Ці гроші міністерство зобов'язувалося надати лише за умови, що в Луцьку буде відкрите сільськогосподарське, а не технічне училище. У листі Ф. В. Чацького від 10 січня 1891 р. до луцького міського голови Петра Миколайовича Анфілова йшлося, що Міністерство фінансів відмовилося затвердити документи й виділити будь-які кошти на відкриття у Луцьку навчального закладу – чи то гімназії, чи то училища. Міністр фінансів також дав луцькій владі заочну пораду зачекати, допоки зростуть проценти від фондушу Лернета. А дійсний таємний радник граф Дем'янов порадив, щоб місто не чекало від державного казначейства цих грошей, а знайшло необхідну суму в своєму бюджеті.

Незважаючи на невирішеність питання, в Луцьку був проведений розрахунок необхідної суми на утримання реального училища. В рік вона становила 20 158 рублів. Враховуючи проценти від фондушу І. Лернета (8 695 рублів) і кошти міської влади (вона зобов'язувалася щорічно виплачувати вже 6 тис. рублів), разом виходило 14 695 рублів, з яких ще 1 200 рублів відраховувалося 4 стипендіатам. Отже, на утримання закладу залишалося 13 495 рублів, а цієї суми не вистачало⁵.

З огляду на це куратор Київського учбового округу таємний радник Вельямінов-Зернов у листі до луцького міського голови від 11 листопада 1891 р. запропонував відкрити у Луцьку 4-класну чоловічу прогімназію, на утримання якої в рік йшло б 13 450 рублів – такі кошти міська влада якраз і мала. Луцька міська Дума пристала на цю пропозицію і направила Міністерству народної освіти відповідне клопотання, яке було відхилене. Пояснювалося це тим, що прогімназія не відповідає потребам місцевого населення, оскільки вона давала незакінчену класичну освіту, була тим закладом, що готував до вступу в гімназію, а згодом в університет, а більшість лучан не мала змоги давати своїм дітям таку освіту.

Після повторного клопотання Луцької міської Думи від 17 березня 1893 р. за поданням міністра народної освіти на розгляд Комітету міністрів було винесено питання про відкриття у Луцьку 4-класної чоловічої прогімназії.

Важко сказати, як проходило засідання, що там відбувалося і чому міністри змінили свою думку – документи цього не відображають. Але Комітет міністрів постановив «... проценты съ Лернетовскаго капитала обращать на содержание въ г. Луцкъ мужской Прогимназии, или полной Гимназии, если Прогимназия будетъ впоследствии въ таковую преобразована...»⁶.

4 липня 1894 р. вийшов імператорський указ, який підтверджував вищенаведене положення Комітету міністрів. 30 вересня 1895 р. по більш як тринадцятирічній бюрократичній тяганині

⁴ ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 51–55.

⁵ Там само. Арк. 361.

⁶ Там само. Арк. 369.

у місті Луцьку в приміщенні колишнього бернардинського монастиря (сьогодні – приміщення юнацької бібліотеки) була відкрита 4-класна чоловіча прогімназія. У 1898 р. вона була реорганізована в 6-класну прогімназію, а в 1908 р. – у 8-класну чоловічу гімназію⁷. Крім восьми основних класів, було ще два підготовчих, а в 4-му і 5-му класах було по дві паралелі. На цей рік у гімназії загалом навчалось 372 учні, найбільше, третину, становили діти міщан, освіту також здобували діти дворян, чиновників, купців і селян. Плата за навчання складала 60 рублів на рік, навчання кількох найздібніших учнів покривали відсотки з фондушу Лернета. Викладання й навчання велися російською.

На цей час чисельність населення Луцька, як і повіту та губернії, зросла, тому знову гостро постало питання про організацію в місті професійних освітніх закладів. Очевидно, з цієї причини влада мало дослухалася до потреб і проблем, які озвучувало керівництво гімназії, зосередившись на організації інших закладів освіти.

Під час Першої світової війни гімназію евакуювали до Курської губернії, після повернення в 1918 р. Київська шкільна округа призначила директором І. Власовського – інспектора Конопської гімназії, досвідченого адміністратора та педагога (Крамар Ю., 2011, с. 77). Саме він став ініціатором створення української гімназії в Луцьку. Свою ініціативу І. Власовський обґрунтовував так: «...Було нас, української інтелігенції, тоді, в перших роках польської державності, на Волині небагато... Це було однією із причин, що треба було братись за освітню справу...» (Миць М., 2001, с. 71).

Переведення навчання на українську мову проходило поступово. У 1918–1919 рр. на українську мову навчання перейшли перші два класи, наступного року – ще два. Для учнів старших класів, які продовжували навчання російською, вводилися українська мова, історія України та історія української літератури. Повільний темп переведення гімназії на українську мову навчання зумовлювався браком підручників та вчителів-фахівців.

У 1919 р. будівля гімназії перейшла під контроль Волинського воєводського управління, а гімназію перемістили до будинку М. Кронштейна, в якому ще до війни діяла російська жіноча гімназія імені А. Коленко. З огляду на це, заняття проводились у дві зміни: в першу навчалися дівчата російської гімназії, а по обіді – хлопці української (до 1928 р. гімназія була чоловічою, а далі – змішаною). У наступні роки у зв'язку зі зміною геополітичної ситуації і входження наших територій до складу Другої Речі Посполитої, відбулися зміни й у функціонуванні гімназії: вона втратила статус державного навчального закладу. Для відкриття гімназії потрібно було мати відповідний дозвіл. Першим концесіонером гімназії став І. Власовський. Від 1921 р. українську гімназію в Луцьку під свою опіку взяло культурно-просвітницьке товариство «Просвіта». Заклад отримав статус приватної української чоловічої гімназії, яка утримувалася на кошти батьків та благодійників. У 1924 р. І. Власовському відмовили у видачі концесії на 1925 р., мотивуючи це відсутністю у нього польського громадянства. Натомість такий дозвіл отримав Є. Петриківський – український громадський діяч, голова товариства «Просвіта». Гімназія тоді стала центром національного культурно-освітнього життя Волині, але мала вкрай незадовільні умови, бо будинок на сучасній вулиці Б. Хмельницького, 12 не відповідав потребам навчального закладу.

У 1927 р. Є. Петриківський домогся від повітового сеймика виділення 50 тис. злотих, які планував витратити на придбання приміщення для закладу. Через два роки, у 1929 р., Є. Петриківський передав концесію на українську гімназію Товариству імені Лесі Українки. Товариство придбало будинок для гімназії, переїзд в який відбувся у 1931 р. Будинок на вул. Потоцькій, 20 (сучасна вул. Гаврилюка, 14) був значно просторішим, біля нього було велике огорожене подвір'я. Пізніше там побудували спортивний зал, а за будинком – майстерню. Тоді ж гімназії частково поновили права державного навчального закладу, зокрема, її випускники отримали

⁷ ДАВО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 419.

можливість вступати до вищої школи (Крамар Ю., 2011, с. 75). Оплата за навчання у гімназії становила 25 злотих щомісяця. Від 1928 р. вона стала диференційованою: учні першого класу сплачували 15 злотих, другого – 20, третього – 25, решти класів – 30 злотих. Навчання здібних дітей із малозабезпечених сімей оплачував батьківський комітет, збираючи кошти на добродійних акціях. Навчалось близько 250 учнів з Луцька та навколишніх сіл, діти духовенства, службовців, учителів, заможних селян⁸.

До першого класу гімназії приймали дітей, яким до 1 вересня виповнилося не більше як 16 і не менше як 12 років; до другого – від 13 до 17 років, до третього – від 14 до 18 років; до четвертого – від 15 до 19 років. Вступники до першого класу складали іспити з української, польської мов, математики та географії. При гімназії почав діяти ліцей із двома відділами: фізико-математичним та гуманістичним. До першого класу ліцею зараховували кандидатів, які мали свідоцтво про закінчення гімназії, віком від 16 до 20 років (Миць М., 2001, с. 74). При вступі потрібно було здати іспит з української та польської мови, математики і географії. Навчання велося українською мовою.

У 1931 р. навчальний заклад перейменовано на Луцьку приватну українську гімназію імені Лесі Українки. У планах концесіонерів була розбудова приміщення. Фінансування шукали з різних джерел. Наприклад, єпархіальний бюджет на 1937 р. передбачав субвенцію українській гімназії в сумі 3,5 тис. злотих. Проводили карнавальні збори грошей у храмах. «Товариство імені Лесі Українки в Луцьку, що утримує Луцьку українську гімназію, має намір поширити мурований будинок гімназії в цілі добудування приміщення для ліцею, що має повстати з початком наступного шкільного року, себто з вересня місяця 1937 року. Отже, це Товариство, маючи на увазі, що з Луцької української гімназії користає населення переважно п'яти повітів Волинської єпархії, а саме: Луцького, Горохівського, Любомльського, Ковельського й Володимирського, – вважає, що було би справедливим, якби українська людність цих повітів прийшла з певною матеріальною допомогою своєму культурному осередкові та виявила в цьому напрямку свою жертвовність. Із цих міркувань Управа згаданого Товариства звернулася до Високопреосвященнішого Алексія, Архієпископа Волинського і Кременецького, з проханням допомогти Товариству та дати Архипастирське благословення на проведення в церквах парафій перелічених вище повітів збірки пожертв на утримання й розбудову Луцької української гімназії. Зібрані гроші безпосередньо пересилати на таку адресу: Луцьк, вул. Плоцька, 20, Українська Гімназія» – таке звернення було надруковане в церковному журналі «Церква і нарід»⁹. Для того, щоб заохочувати парафіян робити пожертви, у наступних номерах друкувалися списки жертводавців.

З метою збору коштів Товариство імені Лесі Українки випустило поштову листівку. На звороті листівки, на жаль, немає вказівки на місце та рік видання, але зазначені її вартість – 20 грошів, порядковий номер накладу й мета видання: «На розбудову Луцької української гімназії імені Лесі Українки». Дозвіл на продаж цих листівок, які називали «цегелками», було одержано від Луцького староства терміном від 10 травня до 10 жовтня 1938 р. Зібрані гроші мали перераховувати на рахунок гімназії в комунальній ощадній касі Луцька. Будинок гімназії не добудували – чи то коштів не вистачило, чи, ймовірно, не встигли. 1 грудня 1939 р. нова, радянська, влада закрила Українську гімназію як «розсадник українського націоналізму», а в тому ж будинку почала діяти Луцька педагогічна школа Волинської області (1939–1941 рр.).

Освіта – один із важливих інструментів утвердження ідеології влади, формування в населення необхідних владі поглядів, переконань, світогляду. Влада у Російській імперії, довго зволікавши, врешті з середини ХІХ ст. у зв'язку з модернізаційними процесами, була змушена розпочати активний процес формування та розбудови системи освіти в усіх регіонах.

⁸ Українська гімназія в Луцьку: спогади (1918–1939). Ред. та упоряд. Л. Токарук. Луцьк, 1998. С. 190.

⁹ Церква і нарід. 1937. №6.

Ці процеси у Луцьку серед іншого проявилися в багаторічній тяганні з приводу відкриття в місті чоловічої прогімназії. Центральна влада довго не погоджувала план відкриття гімназії. Чи не найголовнішим аргументом було те, що населенню Луцька не потрібен заклад середньої освіти, оскільки більшість зайняті або робітничими професіями, або сільськогосподарською роботою. Влада рекомендувала відкривати професійні школи і училища. Це яскраво свідчить про те, що для влади важливим було лише мати кваліфікованих робітників, але не високоосвічене населення. Врешті, в кінці XIX ст. була відкрита 4-класна прогімназія, яка згодом була реорганізована в 6-класну, а потім і 8-класну гімназію. Це був типовий російський навчальний заклад, з російською мовою навчання. Саме на базі цієї гімназії у 1918 р. була відкрита Луцька українська гімназія, з українською мовою навчання. Зауважимо, що нова влада позбавила фінансування гімназію, тобто заклад перестав бути державним, натомість нею почали опікуватись українські товариства «Просвіта», Товариство імені Лесі Українки, які й дбали про фінансування закладу. Але польська влада, попри політику асиміляції, не заборонила викладання українською мовою. Гімназія стала центром української культури. Ідеологічне виховання учнів гімназії було патріотичним, релігійним, національним. Девіз був: «Люби Бога і свою матір – Україну». Виношувалися плани розбудови гімназії, але у зв'язку з геополітичними змінами, початком Другої світової війни, українські землі були в чергове окуповані – цього разу радянською владою. Для цієї влади гімназія була подразником, розсадником українського націоналізму, тому до кінця 1939 р. була закрита. Отже, нам вдалося прослідкувати умови утворення та функціонування луцької гімназії в умовах російської та польської влади. Однак, це питання має перспективу продовження, адже поза увагою залишився детальний аналіз учнівського та викладацького складу, умови вступу та навчання, репертуар уроків тощо. Все це повинно стати предметом наступних досліджень.

Список літератури

- Білик В., 2010. Іван Лернет – фундатор освіти на Волині. *Старий Луцьк*. (6). Луцьк. 141–146.
- Карабін Н., 2007. Директор Луцької української гімназії – Борис Максимович Білецький. *Минуле і сучасне Волині і Полісся. Луцька міська громада: історія, традиції, люди: матеріали XXVI Волин. обл. наук.-іст.-краєзн. конф.: наук. зб.* (26). Луцьк. 207–212.
- Крамар Ю., 2011. Шкільна освіта на Волині у міжвоєнний період (1919–1939 рр.). *Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки. Історичні науки*. (10). Луцьк. 72–78.
- Крамар Ю., 2018. Єврейське шкільництво Волинської губернії в умовах модернізаційних впливів. *Модернізаційні процеси на Волині в XIX – на початку XX ст.: зб. наук. праць*. Луцьк. 500–514.
- Крамар Ю., 2019. Політика польської влади щодо українського шкільництва на Волині в міжвоєнну добу В: *Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX – початок XXI століть)*. (2). Львів. 240–252.
- Миць М., 2001. Товариство імені Лесі Українки на Волині. *Літопис Волині*. (1). Луцьк. 71–78.
- Прищеп О., 2012. Бібліотеки навчальних закладів у поширенні книжок в освітньо-культурному просторі повітових міст Правобережної України та їх книжковий репертуар (XIX – початок XX ст.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. (23). Рівне. 40–54.
- Прищеп О., 2014. Освітньо-культурне середовище повітових міст і містечок Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: теоретичний зріз проблеми. *Регіональна історія України*, (8). 143–154.
- Прищеп О., 2016. Гімназії Правобережної України в освоєнні міського культурного довкілля (друга третина XIX ст.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. (28). Рівне. 27–41.
- Прищеп О., 2023. Освітньо-культурний простір Умані крізь призму комунікативних практик містян (кінець XVIII – початок XX ст.). *Сторінки історії: збірник наукових праць*. (57). 70–86.
- Шандра В., 2022. Аркуша О. *Україна в XIX столітті: людність та імперія*. Київ.
- Шваб А., 2022. Малеончук Г. *Міжвоєнний Луцьк: суспільно-політичний, соціально-економічний, культурний розвиток (1919–1939)*. Луцьк.

DEVELOPMENT OF THE EDUCATION SYSTEM IN LUTSK IN THE SECOND HALF OF THE XIXTH – FIRST THIRD OF THE XXTH CENTURY (ON THE EXAMPLE OF ONE EDUCATIONAL INSTITUTION)

Using the example of the history of the foundation and reorganization of one educational institution, to show the features of the formation and development of the secondary education system in Lutsk in different socio-political circumstances.

The study first traced the formation and development of one educational institution and its reorganization in different socio-political conditions. The history of the formation of the male progymnasium (gymnasium) in Lutsk during the Russian Empire is reflected, and it is also traced how the Lutsk Ukrainian Gymnasium functioned on its basis already during the II Polish-Lithuanian Commonwealth. It was established that the formation of the education system in Volyn in general, and in Lutsk in particular, took place in difficult socio-political conditions. In the XIXth century, our territories were part of the Russian Empire, whose government, trying to follow the trends of that time, imitating European states, but with a great delay, began to form its own system of educational institutions. How this process took place is well illustrated by the history of the foundation in the 1890s and the activities of the men's progymnasium (later reorganized into a gymnasium). The foundation of this institution dragged on for years due to the procrastination of the authorities, especially the central authorities, who believed that Lutsk did not need an educational institution of the gymnasium type, but instead it would be worth creating a workers' school here. However, the gymnasium was created. During the Great War, it was evacuated to the Kursk province. After returning to Lutsk in 1918, the gymnasium was headed by Ivan Vlasovsky. A well-known and experienced teacher, a representative of the Ukrainian intelligentsia, taking advantage of the opportunity, initiated the creation of a Ukrainian gymnasium on the basis of this institution. The Lutsk Ukrainian gymnasium became a center of Ukrainian culture in the socio-political conditions of the II Polish-Lithuanian Commonwealth. A plan was developed for its development, but 1939 changed everything. The new Soviet authorities closed the Lutsk Ukrainian Gymnasium on December 1. The Lutsk Pedagogical School of the Volyn Region was opened in the building where it operated. The Soviet authorities understood well that reliable and correct teachers were needed to establish their ideology.

Key words: *gymnasium, Lutsk, Lutsk Ukrainian Gymnasium, progymnasium, II Polish-Lithuanian Commonwealth, Russian Empire, education systems.*

References

- Bilyk V., 2010. Ivan Lernet – fundator osvity na Volyni. [Ivan Lernet is the founder of education in Volyn]. *Staryi Lutsk*. (6). Lutsk. 141–146. (In Ukrainian).
- Karabin N., 2007. Dyrektor Lutskoi ukrainskoi himnazii – Borys Maksymovych Biletskyi. [The director of the Lutsk Ukrainian Gymnasium – Borys Maksymovych Biletskyi]. *Mynule i suchasne Volyni i Polissia. Lutsk miska hromada: istoriia, tradytsii, liudy: materialy XXVI Volyn. obl. nauk.-ist.-kraiezn. konf.:* nauk. zb. (26). Lutsk. 207–212. (In Ukrainian).
- Kramar Yu., 2011. Shkilna osvita na Volyni u mizhvoiennyi period (1919–1939 rr.). [School education in Volynia in the interwar period (1919–1939)]. *Naukovyi visnyk VNU imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*. (10). Lutsk. 72–78. (In Ukrainian).
- Kramar Yu., 2018. Yevreiske shkilnytstvo Volynskoi hubernii v umovakh modernizatsii nykh vplyviv. [Jewish schooling in the Volyn province under modernization influences]. *Modernizatsiini protsesy na Volyni v XIX – na pochatku XX st.: zb. nauk. prats*. Lutsk. 500–514. (In Ukrainian).
- Kramar Yu., 2019. Polityka polskoi vlady shchodo ukrainskoho shkilnytstva na Volyni v mizhvoiennu dobu. [The policy of the Polish authorities regarding Ukrainian schooling in Volhynia in the interwar period]. *Osvita natsionalnykh menshyn v Ukraini: istorychni tradytsii, pravovi zasady, suchasni vyklyky (XIX – pochatok XX stolit)*. (2). Lviv, 240–252. (In Ukrainian).
- Myts M., 2001. Tovarystvo imeni Lesi Ukrainky na Volyni. [Lesia Ukrainka Society in Volyn]. *Litopys Volyni*. (1). Lutsk. 71–78. (In Ukrainian).
- Pryshchepa O., 2012. Biblioteki navchalnykh zakladiv u poshyrenni knyzhok v osvitho-kulturnomu prosatori povitovykh mist Pravoberezhnoi Ukrainy ta yikh knyzhkovyi repertuar (XIX – pochatok XX st.). [Libraries of educational institutions in the distribution of books in the educational and cultural space of county cities

of Right-bank Ukraine and their book repertoire (XIX th – early XXth centuries)]. *Aktualni problemy vitchyzniansoi ta vsesvitnoi istorii*. (23). Rivne. 40–54. (In Ukrainian).

Pryshchepa O., 2014. Osvitno-kulturne seredovysheche povitovykh mist i mistechok Pravoberezhnoi Ukrainy kintsia XVIII – pochatku XX st.: teoretychnyi zriz problemy [Educational and cultural environment of county cities and towns of Right-Bank Ukraine in the late XVIIIth – early XXth centuries: a theoretical overview of the problem]. *Rehionalna istoriia Ukrainy*. (8). 143–154. (In Ukrainian).

Pryshchepa O., 2016. Himnazii Pravoberezhnoi Ukrainy v osvoienni miskoho kulturnoho dovkillia (druha tretyna XIX st.). [Gymnasiums of Right-Bank Ukraine in the Development of the Urban Cultural Environment (second third of the XIXth century)]. *Aktualni problemy vitchyzniansoi ta vsesvitnoi istorii*. (28). Rivne. 27–41. (In Ukrainian).

Pryshchepa O., 2023. Osvitno-kulturnyi prostir Umani kriz pryzmu komunikatyvnykh praktyk mistian (kinets XVIII – pochatok XX st.). [The educational and cultural space of Uman through the prism of the communicative practices of the townspeople (late XVIIIth – early XXth centuries)]. *Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats*. (57). 70–86. (In Ukrainian).

Shandra V., 2022. Arkusha O. *Ukraina v XIX stolitti: liudnist ta imperii*. [Ukraine in the 19th century: population and empires]. Kyiv. (In Ukrainian).

Shvab A., 2022. Maleonchuk G. H. *Mizhvoiennyi Lutsk: suspilno-politychnyi, sotsialno-ekonomichnyi, kulturnyi rozvytok (1919–1939)*. [Interwar Lutsk: socio-political, socio-economic, and cultural development (1919–1939)]. Lutsk. (In Ukrainian).

Дата першого надходження статті до видання: 21.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.05.2026